

VÁCLAV MATOUŠEK, *Čechy krásné, Čechy mé. Proměny krajiny Čech v době industriální,*

Praha 2010, Agentura KRIGL, 382 s.,
ISBN 978-80-86912-36-3

Problematika historického vývoje české krajiny byla v posledních letech zpracována do podoby samostatných monografií¹ nebo sborníků z konferencí² již několikrát. Nově se k nim zařadila i monografie Václava Matouška, archeologa, historika a antropologa, působícího na Fakultě humanitních studií UK v Praze. Předmětem Matouškova zájmu se stala proměna krajiny na území Čech v době, kterou ohraničují nejstarší dnes známé doklady o výskytu člověka a první polovina 20. století. U vědomí tohoto rozsahu přiznává autor v samém úvodu, že kniha by nemohla být napsána bez pomoci řady profesionálních a amatérských badatelů z rozličných oborů a rovněž studentů nejen z jeho domovské fakulty. Vznikla tak poměrně rozsáhlá monografie, jejíž autor se „pokusil postihnout a pojmenovat historické kořeny obecných rysů současné české krajiny“ (s. 7). Ne každý čtenář však zřejmě po jejím přečtení bude souhlasit, že se jedná o knihu pojednávající o „proměnách krajiny Čech“, jak hlásá podtitul. V této recenzi upozorníme na několik problémových bodů Matouškova pojetí.

V úvodu knihy autor stručně shrnuje vznik světového environmentálního hnutí v 60. letech minulého století, zdůrazňuje úlohu R. Carsonové a její knihy *Silent Spring* (1962) a hledá ohlasy tohoto myšlenkového proudu v českém prostředí. Jako „klíčovou knihu“ následně identifikuje práci H. Librové *Láska ke krajině?*,³ která podle něho společně s výstupy z mosteckého semináře *Archeologie a krajinná ekologie*⁴ určuje do dnešních dnů většinový charakter bádání o české krajině v minulosti. Tomuto proudu vyčítá 1) emocionálně vypjatý vztah k pří-

1 Například JIŘÍ SÁDLO, PETR POKORNÝ, PAVEL HÁJEK, DAGMAR DRESLEROVÁ, VÁCLAV CÍLEK, *Krajina a revoluce. Významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*, Praha 2005; DAGMAR DRESLEROVÁ, ALEŠ STEJSKAL, JAROMÍR BENEŠ, *Historie krajiny severního Prácheňska*, Písek 2003.

2 Již čtyři ročníky konference *Tvář naší země – krajina domova*, kterou pořádá Společnost pro krajinu. Například KATEŘINA DEJMALOVÁ (ed.), *Tvář naší země. Krajina domova*, Lomnice nad Popelkou 2001.

3 HANA LIBROVÁ, *Láska ke krajině?*, Brno 1988.

4 JAROMÍR BENEŠ, VLADIMÍR BRŮNA, *Archeologie a krajinná ekologie*, Most 1994.

rodě; 2) přílišnou preferenci slova „krajina“, na které se váže řada dalších pojmů („paměť krajiny“, „krajina jako palimpsest“ atd.); 3) podceňování významu lovecko-sběračských společností a častou nekritickou adorací zemědělce; 4) povrchní znalost historických reálií; 5) „svěrázné periodizační pokusy“ (s. 10–11). Matoušek tak, i když to neříká přímo, chápe svou knihu těž – a možná i především – jako pokus uvést tato pochybení na pravou míru. Teoreticky k tomu má i vynikající předpoklady, neboť se odborně věnoval či stále ještě věnuje dějinám paleolitu, rané doby dějinné a raného novověku. Má též bohaté zkušenosti s experimentální archeologií a v souvislosti s prací na této knize se inspiroval postupy anglické industriální archeologie. Jeho práce však kromě odpovědí vyvolává i řadu dalších otázek.

Formálně je kniha rozdělena na pět celků. Poměrně stručně jsou nastíněny přírodní a geografické poměry Čech včetně jejich historického vývoje. Autor přitom zdůrazňuje skutečnost, že zdejší krajina vyniká neobyčejnou pestrostí, neboť tu nacházíme snad všechny typy krajín s výjimkou velehor a moře. Následující, též rozsahem nevelký oddíl shrnuje proměny vztahu člověka a přírody od paleolitu do konce 18. století. Zásadně však přitom odmítá chápat vývoj interakce člověka a jeho přírodního prostředí jako „sled evolučních a revolučních skoků“ (s. 44). Tento vývoj naopak vidí jako „nepřetržitý proces“ (s. 44), a proto nevynechává ani vliv kultur doby bronzové či železné. V průběhu paleolitu se „člověk plně vymanil ze svého původního místa v přírodním systému“ (s. 39) a započal cestu aktivního přetváření svého prostředí (buduje první stálá obydlí, vyrábí kamenné nástroje, transportuje potřebné suroviny i na velké vzdálenosti). Neolitické zemědělci následně vliv na prostředí dále prohlubují, když rozsáhlé lesní plochy nahrazují mozaikou polí, pastvín, sídlišť a dalších kulturních prvků a přinášejí zcela nový typ „managementu“ krajiny. Únětická kultura starší doby bronzové a zdejší keltské osídlení v mladší době železné se výrazně zapsalo nejen do historie Čech, ale stejně tak i do nemalé části tehdy osídlené Evropy. Následuje exkurz do období prvních písemných zpráv o českém území, tedy středověku. Zde autor vyzdvihuje především úlohu církevních a světských elit při prosazování kulturních změn, z nichž nejvýznamnější je vlna budování městských a venkovských sídel, která vytvořila základ krajinné struktury Čech. Novověk na ni navázal a zároveň i v důsledku postupného oslabování moci měst od 16. století přispěl především rozvojem hospodaření na šlechtickém a komorním velkostatku.

Hlavní část knihy pojednává vývoj vztahu člověka a přírody v novověku a autor ho člení na řadu kapitol a podkapitol. Při popisu vývoje zemědělství vyzdvihuje především vytváření pestré krajinné struktury, která má své kořeny již ve vrcholném středověku, a sleduje postupnou transformaci trojpolného systému hospodaření na půdě ve střídavý. Podrobněji se též věnuje zavádění nových

plodin (především řepy cukrovky) i technologických postupů (umělá hnojiva). Obecnější výklad historie českého lesnictví, dopravy a dobývání některých nerostných surovin (uhlí, vápence) ilustruje na příkladu fürstenberského hospodaření na Křivoklátsku. Stručně též v samostatném oddílu pojednává některé vodní stavby (rybníky, mlýny a vodní dopravu). Nejrozsáhleji se v této části věnuje počátkům ochrany přírody a obecněji fenoménu „návratu k přírodě“ v podobě turistů, sportovců, skautů, trampů či vyznavačů jiných podobných hnutí. Vidí v nich reakci na tzv. „průmyslovou urbanizaci“, kterou konkrétně popisuje na příkladu měst Liberec, Praha a Kladno. Krátký exkurz věnuje „krajině vojenské“, tedy především budování opevnění, jež ráz krajiny mnohde citelně ovlivnila. Závěrečná podkapitola zpracovává „krajinu symbolickou“, tedy krajinu pomníků a smírčích křížů. K tomuto oddílu je připojen exkurz do krajin literárních děl Jindřicha Š. Baara a Karla Klostermanna z pera Martina Leskovjana, studenta Fakulty humanitních studií UK v Praze.

Na závěr Matoušek stručně rekapituluje hlavní teze celé knihy a přidává optimistický výhled do budoucna tvrzením, že „diverzita krajiny jednoduše neklesá, ani nestoupá, pouze se v průběhu času proměňuje“ (s. 318). Zde je však třeba říci, že pro toto tvrzení autor v textu neshromáždil přesvědčivé důkazy.

Matouškova kniha vyvolává, jak již bylo naznačeno v úvodu, řadu otázek, avšak patrně jiných, než autor sám zamýšlel. Klíčová je například skutečnost, že stojí zcela na dostupné (české) sekundární literatuře. Plně se tak odhaluje nedostatečnost zpracování některých témat, neboť například pro dějiny lesnictví, budování silniční sítě či těžby uhlí v Čechách nemáme k dispozici souhrnná zpracování mladší padesáti let a například kvalitní syntéza dějin rybníkářství v Čechách nevznikla dodnes. Vědecká hodnota prací F. Roubíka⁵ nebo L. Kárníkové⁶ je zajisté stále významná, zároveň však není možné přehlédnout, že historiografie prodělala od jejich dob překotný vývoj a i tato témata by si zasloužila zpracování v podobě aktuální syntézy. Podobně je třeba připomenout chronický problém české historiografie spočívající ve stále ještě nedostatečné znalosti dějin druhé poloviny 17. a převážně části 18. století.

Neméně diskutabilní jsou oddíly pojednávající historii těžby vápence, dopravy a „vojenské krajiny“. Zde se autor velmi často spoléhá pouze na internetové zdroje; mnohé sice působí důvěryhodně, jiné (například Wikipedia či vyletynakole.net) již méně. V celé knize nalezneme téměř čtyřicet odkazů na různé inter-

5 FRANTIŠEK ROUBÍK, *Silnice v Čechách a jejich vývoj*, Praha 1938.

6 LUDMILA KÁRNÍKOVÁ, *Vývoj uhelného průmyslu v českých zemích do r. 1880*, Praha 1960.

netové stránky, což ji činí v současné historiografické produkci dosti výjimečnou. Matoušek tak patrně nevědomky otevírá dosud příliš neřešené téma využití materiálů a dat umístěných na internetu ve vědeckých pracích.

Další velkou otázkou je přínos Matouškovy knihy. Ve své podstatě se totiž jedná o kompilaci mnoha různě důvěryhodných zdrojů, jejichž validitou se autor navíc příliš nezabývá. Shodně se spoléhá na texty zavedených oborových autorit, které prověřila již řada odborně způsobilých čtenářek a čtenářů, a na práce amatérských nadšenců či studujících, jejichž texty neprošly srovnatelnou zkouškou kvality. Takové počínání je při vědomí rozsahu práce možná pochopitelné, ale určitě hraničí až s jistou naivitou. Co však Matouškova kniha čtenáři nabízí? Bohužel především stovky (a dost možná i tisíce) dat prakticky bez spojovací linie. Je třeba jen litovat, že autor, který si dal takovou práci s názvy jednotlivých kapitol, jež tvoří parafráze z populárních písní nebo citace básní, nebyl schopen stvořit žádný příběh o proměně české krajiny. Čtenáři místo toho na mnoha místech nabízí jen výčty a soupisy, například turistických spolků (s. 188–189), ochranářských spolků a rezervací (s. 192–193), vltavských mostů (s. 223). Nic proti číslům a tabulkám, avšak Matoušek je pouze klade vedle sebe a až na výjimky s nimi nepracuje. V této souvislosti je též třeba zmínit, že kniha nemá vlastní rejstřík, což velmi ztěžuje orientaci; jeho sestavení by si právě vzhledem k množství údajů zřejmě vyžádalo výraznější náklady. Jakkoli historikům asi nemá příliš co nového nabídnout, neznamená to, že jde o knihu zbytečnou. Může velmi dobře sloužit jako syntetická práce pro ty, kdo hledají první informace o některých tématech hospodářských a sociálních dějin industriální doby, spolu s příslušnými odkazy na další literaturu. Velký přínos může mít i pro profesionální badatele z řad nehistoriků, například pro krajinné a sociální ekology, kteří z neznalosti často opakují těžko udržitelná tvrzení (například přímou souvislost zániku rybníčních sítí v Polabí a počátku pěstování řepy cukrovky nebo barokní původ české mozaikovitě krajiny). Je jen škoda, že se autorovi nepodařilo přiblížit téma čtivější a přístupnější formou.

Závěrem zbývá vysvětlit pochybnosti nad tím, zda kniha vskutku popisuje „proměny krajiny“. Vývoj kulturní krajiny je velkým tématem mimo jiné krajinné ekologie, která zkoumá především proměny struktury krajiny a jejích jednotlivých složek (matric, plošek a koridorů) v čase. Nic takového čtenář v knize nenajde. Ale i jinak mu bude krajina stále unikat. Když například Matoušek popisuje dějiny sportu nebo skautingu v Čechách, jen okrajově se zmiňuje, jak tyto fenomény krajinu konkrétně ovlivnily. Čtenář některé z těchto informací může získat jen jaksí nepřímou, druhotným rozbořením Matouškovy textu. Pro toho je totiž vždy spíše prioritou převyprávění původních syntetických prací o jednotlivých oborech lidské činnosti, jejím konkrétním dopadům na krajinu (včetně příslušných dat) se však příliš nevěnuje.

Jak již bylo zmíněno, kniha *Čechy krásné, Čechy mé* má být též polemikou se způsobem myšlení o krajině, který podle autora reprezentuje především brněnská socioložka H. Librová. Její kniha *Láska ke krajině?* prý odkazuje k dávné tradici „v podstatě paranáboženského vztahu k přírodě“ (s. 10). Matoušek se snaží polemizovat s jejím přístupem i s tvrzeními J. Sádla a dalších autorů knihy *Krajina a revoluce*, avšak nečiní tak nejšťastnější formou. Především se dobře neorientuje v pojmech, a tak jednou zařazuje *Krajinu a revoluci* do oboru „ekologie“ (s. 51), jindy do „sociální ekologie“ (s. 183), což vůbec není totéž. Sociální ekologii jakožto vědeckou disciplínu pak navíc zaměňuje s esejistickým psaním například V. Cílka (s. 183). Hana Librová na konci 80. let minulého století hledala základ, na kterém by bylo možné začít budovat odpovědnější vztah k zdevastovanému životnímu prostředí, a našla ho v emocionálním vztahu k přírodě: „Člověk, který miluje přírodu, má patrně blíž k ekologicky pozitivnímu činu než člověk necitlivý, který disponuje pouze ekologickými informacemi.“⁷ Svou knihou se snažila říci, že příroda není jen prostorem, ve kterém se odehrávají lidské dějiny, a že ji máme vnímat i jinak než skrze účelově racionální myšlení. Matoušek oproti tomu nabízí popis hospodářského a sociálního vývoje lidských společenství v krajině Čech, jeho popis však není ani lepší, ani horší než popis Librové. Je zcela jiný, což není ke škodě věci, neboť dva popisy jsou vskutku lepší než jeden.

Ondřej Hudeček

7 H. LIBROVÁ, *Láska ke krajině?*, s. 16.